

Lausunto oikeus oppia –ohjelman tasa-arvoa koskevaan selvitykseen

Jouni Välijärvi
Professori, emeritus
Jyväskylän yliopisto

Tarkastelen seuraavassa koulutuksellista tasa-arvoa ja sen kehittymistä oppimistulosten kansainvälisten vertailujen valossa. Tarkastelu kohdentuu pääosin perusopetuksen päättövaiheeseen, mutta jossain määrin myös opinpolun varhaisempiin vuosiin.

Osaamisen tasa-arvoa on Suomessa yleensä tarkasteltu seuraavien tekijöiden suhteen: sukupuoli, sosio-ekonominen tausta (SES), asuinpaikka ja –alue, koulu, opetuskieli sekä maahanmuuttajatausta. Aineistona käytän lähinnä Pisa –tutkimusohjelmaa dataa, joista uusin on kerätty vuonna 2018.

Oppimistulosten suuri yksilöllinen vaihtelu

Perinteisesti suomalaisen perusopetuksen vahvuutena on ollut erityisesti lukutaidon ja luonnontieteiden sekä osittain myös matematiikan korkea taso. Samanaikaisesti osaamisen yksilöllinen vaihtelu (hajonta) on ollut muita maita vähäisempää. Viime vuosina osaamistaso on heikentynyt tulosten hajonta kasvanut. Yksilöiden välinen vaihtelu on huomattavan suurta ryhmien väliseen vaihteluun suhteutettuna. Esimerkiksi lukutaidossa heikoimmin ja parhaiten menestyneen oppilaiden neljänneksen välinen keskimääräinen ero osaamisessa peruskoulun päättyessä vastaa runsaan viiden vuoden kouluopintoja (Pisa 2018).

Tyttöjen ja poikien välinen suuri ero pysyy

Peruskoulun päättyessä tytöt ovat lukutaidossa poikia edellä keskimäärin puolitoista vuotta kouluvuosiin suhteutettuna. Ero on pysynyt suunnilleen saman suuruisena viimeiset 20 vuotta ja on lähes 80 Pisa-maan joukossa suurimpia ja OECD-maiden suurin. Keskimääräinen ero OECD-maissa vastaa vajaa yhtä kouluvuotta. Suomalaisista pojista joka viides sijoittuu riskilukijoiden joukkoon (Pisa 2018), tytöistä vastaavasti yhdeksän prosenttia. Huippulukijan tason suomalaistyttöistä tavoitti joka viides, kun taas pojista huipputasolle selvisi seitsemän prosenttia.

Matematiikassa suomalaiset tytöt ovat kirineet 2010 –luvulla poikien ohi. Ero on tilastollisesti merkitsevä, joskin pieni. OECD-maissa keskimäärin pojat menestyvät matematiikassa hieman tyttöjä paremmin ja ainoastaan Norjassa ero on saman suuntainen kuin Suomessa. Luonnontieteiden osaamisessa tytöt ovat Suomessa runsaan puoli kouluvuotta edellä poikia, kun OECD-maissa keskimäärin eroa sukupuolten välillä ei ole. Tyttöjen etevämyys suhteessa poikiin on jatkuvasti vahvistunut 2010-luvulla. Osaamisen hajonta on suomalaispoikien joukossa yleensä aina tyttöjä suurempaa sisältöalueesta riippumatta.

Sukupuolten välisten erojen kasvu 2010-luvulla luonnontieteiden ja matematiikan osaamisessa on seurausta ennen kaikkea poikien osaamisen tyttöjä nopeammasta heikkenemisestä. Sama muutostrendi on havaittavissa myös 4. –luokkalaisten osaamisessa. Matematiikassa ja luonnontieteissä 4. –luokkalaisten osaaminen on heikentynyt suhteessa muihin maihin ennen kaikkea poikien tulosten heikkenemisen seurauksena. Näin ollen myös jo 4. –luokkalaisten osaamisessa tyttöjen paremmuus ilmenee nykyisin aiempaa selvempänä.

Kotitaustan yhteys osaamiseen vahvistunut

Perinteisesti Suomi on voinut ylpeillä sillä, että huoltajien sosio-ekonominen (SES) asema heijastuu oppilaiden osaamiseen vähemmän kuin muissa kehittyneissä maissa. Tätä kuvataan huoltajien koulutusta, työtä, ammatillista asemaa sekä kodin kulttuurista ja taloudellista varallisuutta kokoavasti kuvaavan muuttujan avulla. Kotitaustan vaikutusten minimointi oppimistuloksiin on aina ollut keskeinen peruskoulun päämäärä. 2010 –luvulla oppilaan taustan yhteys osaamiseen on Suomessa kuitenkin voimistunut OECD-maiden keskitasolle. Yhteyden voimakkuutta on konkretisoitu muun muassa vertaamalla kodin sosio-ekonomisen aseman suhteen alimmasta ja ylimmästä neljänneksestä (SES-neljännes) tulleiden oppilaiden keskimääräistä osaamista toisiinsa. Vuonna 2009 (Pisa) näiden ääriyhmien osaamisero lukutaidossa vastasi noin 1,5 vuoden opintoja (62 pistettä) mutta vuoteen 2015 ero kasvoi vastaamaan noin kahta kouluvuotta. Vuonna 2018 ero oli samaa tasoa (79 pistettä). Alimman neljänneksen oppilaista taidoiltaan heikoiksi ns. riskilukijoiksi luokitui tuolloin noin joka viides ja huippulukijoiksi noin prosenttia. Vastaavasti ylimmässä SES – neljänneksessä joka neljäs oppilas oli huippuosaja ja vain vajaa viisi prosenttia oli heikkoja lukijoita.

Oppilaan asuinpaikka ja –alue ei heijastu systemaattisesti osaamiseen

Kansainvälisesti osaaminen vaihtelee Suomessa maan eri osien välillä poikkeuksellisen vähän. Haja-asutusalueilla ja pienissä kaupungeissa osaaminen on hieman heikompaa kuin isommissa keskuksissa, joskin erot ovat melko pieniä. Erot häviävät lähes kokonaan, kun huoltajien sosio-ekonominen asema erot alueiden välillä vakioidaan. Sen sijaan yksilötason vaihtelu on jossain määrin erilaista eri osissa maata. Pääkaupunkiseudulla osaamisen vaihtelu on kaikilla sisältöalueilla selvästi muuta maata suurempaa. Muilta osin alueiden välisi eroja tulosten hajonnassa ei juurikaan ole. Kokonaisuutena tarkastellen perusopetuksen alueellinen tasa-arvo toteutuu Suomessa hyvin.

Huolestuttavaa sen sijaa on tyttöjen ja poikien välisten osaamiserojen alueellinen vaihtelu. Pääkaupunkiseudulla ja Etelä-Suomessa tyttöjen ja poikien menestys on huomattavasti tasaisempaa kuin muilla alueilla, ja etenkin Pohjois-Suomessa. Sukupuolten välinen ero on Pohjois-Suomessa sisältöalueesta riippuen 12 – 17 pistettä (Pisa 2018) suurempi kuin eteläisimmässä Suomessa, mikä enimmillään vastaa lähes puolen vuoden kouluopintoja.

Huomionarvoista on myös sukupuolten välisten erojen kytkeytyminen asuinpaikkaan. Haja-asutusalueilla sekä pienissä taajamissa ja kaupungeissa poikien osaaminen on huomattavasti vaatimattomampaa kuin poikien osaaminen suuremmissa keskuksissa. Sen sijaan tytöillä osaaminen jakautuu hyvin tasaisesti asuinpaikasta riippumatta. Ensin mainituilla paikkakunnilla tyttöjen etevämyys poikiin nähden on, sisältöalueittain vaihdellen, 15 – 26 pistettä (Pisa 2018) suurempi kuin jälkimmäisissä. Tämä vastaa keskimäärin puolen vuoden opintoja peruskoulussa.

Koulujen väliset erot säilyneet maltillisina

Kansainvälisesti vertaillen Suomessa osaaminen jakautuu poikkeuksellisen tasaisesti eri kouluihin. Yksittäisissä tutkimuksissa koulujen erot ovat olleet joko maiden pienimpiä tai 2-4 pienimmän joukossa. Maiden vertailu on kuitenkin ongelmallista koulujärjestelmien eroista johtuen. Rinnakkaiskoulujärjestelmissä oppilaat jaetaan jo varhain oletetun lahjakkuuden suhteen eri tyyppisiin kouluihin, jolloin suuret koulujen väliset ovat rakenteellisia. Suomen näkökulmasta relevanteinta on vertailu muihin Pohjoismaihin, koska niiden järjestelmät ovat selkeimmin verrannollisia omaamme. Kaikissa Pohjoismaissa koulujen välinen vaihtelu on kohtalaisen pientä, mutta Suomessa se on vielä naapureitammekin pienempää. Merkille pantavaa kuitenkin on, että Ruotsissa koulujen välinen vaihtelu osaamisessa on noin 2,5 kertaa Suomea suurempaa (Pisa 2018).

Kansainväliset vertailututkimukset eivät mahdollista kovin eksaktia maan sisäistä koulujen välisten erojen tutkimista. Esimerkiksi kuntien sisäistä koulujen eriytymistä aineistoilla ei juurikaan voida valaista. Tämä johtuu otanta-asetelmasta, jonka mukaan kunnan kouluista tutkimuksiin valikoituu satunnaisesti vain osa.

Ruotsinkieliset koulut ovat lähes saavuttaneet suomenkielisten tason

Ennen 2010 –lukua Suomen ruotsinkieliset koulut yleensä menestyivät osaamisvertailuissa merkittävästi suomenkielisiä. Sittemmin tilanne on tasaantunut. Ruotsinkielisten oppilaiden tulosten heikkeneminen on ollut viime vuosina selvästi suomenkielisiä hitaampaa. Peruskoulun päättövaiheessa ruotsinkieliset oppilaat menestyvät nykyisin matematiikassa jo hieman suomenkielisiä tovereitaan paremmin. Sen sijaan lukutaidossa ja luonnontieteissä suomenkielisten keskimääräinen osaaminen on edelleen hieman vahvempaa (Pisa 2018).

Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden osaamisessa vakavia puutteita

Peruskouluun päättävät nuoret, jotka ovat muuttaneet Suomeen muista maista (1. polven maahanmuuttajat) tai joiden vanhemmat ovat ennen lapsensa syntymää tulleet Suomeen (2. polven maahanmuuttajat), menestyvät oppimistulosten vertailuissa selkeästi muita oppilaita heikommin. 1. polven muuttajien osalta havaittu ero vastaa lukutaidossa jopa kolmen vuoden, luonnontieteissä runsaan kahden ja matematiikassa noin kahden vuoden opintoja. Vastaavasti 2. polven maahanmuuttajanuoret ovat keskimäärin jäljessä lukutaidossa ja matematiikassa runsaan vuoden ja luonnontieteissä runsaan 1,5 kouluvuoden opintoja vastaavan pistemäärän. Muistettakoon, että jälkimmäiset ovat käyneet täysimittaisesti suomalaisen peruskoulun. Silti erot muihin Suomessa syntyneisiin nuoriin on huomattavan suuria. Osaamisen erot ovat molempien ryhmien osalta OECD-maiden suurimpia, ja myös pohjoismaisessa vertailussa huomattavasti naapureitamme suurempia.

Nuorten ajankäytön nopea muuttuminen

Kansainvälisissä vertailuissa on perinteisesti selvitetty tiedollisen osaamisen ohella myös monia muita oppimiseen ja osaamiseen liittyviä tekijöitä. Myös kiinnostus oppilaiden hyvinvointiin ja harrastuksiin on viime vuosina lisääntynyt. Näillä tekijöillä on Suomessa poikkeuksellisen voimakas yhteys tiedolliseen osaamiseen. Myös näiden tekijöiden yksilöllinen variaatio suurta ja huomattavalta osin systemaattista edellä kuvattujen taustatekijöiden suhteen. Esimerkkinä mainittakoon lukuharrastuksen muutos ja sen yhteys oppilaan sukupuoleen ja kotitastaan. Kun vuonna 2000 vielä alimman SES –neljänneksen kodeista tulevista pojista lähes 2/3 ilmoitti harrastavansa lukemista ainakin jonkin verran, vajaa kaksi vuosikymmentä myöhemmin (Pisa 2018) vastaavan ryhmän pojista enää kolmannes ilmoitti lukevansa koulutyön ulkopuolella. Ylimmässä poikien SES –neljänneksessä muutos oli huomattavasti maltillisempi: vapaaehtoista lukemista harrastavien osuus supistui 72 prosentista 63 prosenttiin. Vastaavasti ylimmän SES –ryhmän tytöistä lukevien osuus säilyi korkeana, joskin laski 92 prosentista 80 prosenttiin. Kotitaston epätasa-arvoistava vaikutus näkyi myös tytöillä. Alimman SES –neljänneksen tytöistä vuonna 2018 lukemista harrasti edes hieman enää 62 prosenttia, kun osuus vielä vuosituhaten alussa oli 86 prosenttia.

Lukuharrastus selittää huomattavan osan oppilaiden osaamisen vaihtelusta. Lukemiseen käytetyn ajan epätasainen muutos on siten keskeinen tekijä pyrittäessä ymmärtämään sitä, miksi suomalaisnuorten osaamisen tasa-arvo kotitaston (SES) suhteen on heikentynyt erityisesti 2010-luvulla.